
2. RAZVOJ JEZIKOVNEGA NORMIRANJA

Petar Vuković

Oddelek za zahodnoslovanske jezike

in književnosti

Filozofska fakulteta Univerze v Zagrebu

UDK 811.161.1'35:811.162.3'35(091)

1.01

PRAVOPISNA REFORMA: NAUK DVEH POSKUSOV IZ 60. LET 20. STOLETJA¹

V začetku 60. let 20. stoletja so se pojavila resna prizadevanja za korenito prenovu dveh slovanskih pravopisnih sistemov – ruskega in češkega. Kot kažeta analizirana poskusa reforme, je v jezikih z uveljavljeno tradicijo in ustaljeno pravopisno rabo skoraj nemogoče radikalno spremeniti pravopis, da bi povečali stopnjo njegove usklajenosti s fonološkim sistemom. Vendar pa je mogoče preučevati notranjo dinamiko pravopisnega sistema, da bi bolje spoznali odnose med pravopisnimi načeli, na katerih tak sistem sloni; mogoče je preučevati pravopisno rabo, da bi ugotovili, kakšne so njegove razvojne tendence in kateri elementi pravopisne kodifikacije se v praksi ne uresničujejo. Načeloma so sprejemljive samo manjše intervencije v pravopisna pravila in rabo ločil, predvsem z namenom, da bi sistemizirali, kar še ni povsem sistemizirano, morda tudi, da bi jo prilagodili razvojnim tendencam sodobne pisne rabe. Intervencij v samo pisavo in v pravila rabe posameznih grafemov pa v normalnih okoliščinah jezikovna skupnost ni pripravljena sprejeti.

Ključne besede: pravopisna reforma, pravopisna teorija, ruski jezik, češki jezik

1 Uvod

V začetku 60. let 20. stoletja so se pojavila resna prizadevanja za korenito prenovu dveh slovanskih pravopisnih sistemov z uveljavljeno tradicijo in ustaljeno sodobno rabo – ruskega ter češkega. Čeprav sta bili v obeh jezikih novi pravopisni kodifikaciji objavljeni konec 50. let 20. stoletja,² sta se le nekaj let pozneje v ruski in češki javnosti izoblikovala predloga za radikalno pravopisno reformo, ki sta bila pospremljena s

¹ Članek je iz hrvaščine v slovenščino prevedla Tatjana Balažic Bulc.

² Ruska pravopisna kodifikacija je bila objavljena leta 1956 (*Pravila ruskoj orfografii i punktuacii*), češka pa leta 1957 (*Pravidla českého pravopisu*).

podobnimi argumenti – temeljite spremembe pravopisnih sistemov naj bi olajšale usvajanja pravopisnih pravil v izobraževanju. Obema poskusoma reforme je bilo skupno tudi to, da sta bila na koncu neuspešna in da je bilo v nadaljnjih revizijah pravopisne kodifikacije³ potrjenih le nekaj njunih predlogov, praviloma tistih, ki v razpravah niso bili v ospredju.

Poskusa pravopisne reforme sta se med seboj tudi razlikovala. Kot kažejo nekatere novejšje raziskave (Arutjunova 2015), je bila v Rusiji pravopisna problematika izpostavljena v okviru izvajanja izobraževalne politike Hruščova – poenostavitev poučevanja pravopisa naj bi omogočila več časa za obravnavo vsebin, ki bolj koristijo nacionalnemu gospodarstvu. V češkem primeru se o morebitnih spodbudah najvišjih političnih krogov za zdaj samo ugiba (prim. Cvrček 2006: 32). V Rusiji je preizpraševanje pravopisne kodifikacije obenem spodbudilo poglobljen razvoj pravopisne teorije,⁴ pri čemer so bili predlogi reforme podani v novem koherentnem pravopisnem sistemu, čeprav na koncu ni bil potrjen. Pravopisna razprava na Češkem ni pomembneje vplivala na razvoj teorije, pa tudi celovit predlog novega pravopisa nikoli ni bil objavljen, kljub temu da je bil, kot kaže, izoblikovan.

Omenjena poskusa pravopisne reforme imata danes predvsem zgodovinski pomen, vendar pa sta lahko tudi zgled, na kaj vse moramo biti pozorni pri obsežnejši reformi pravopisa. Zato ju bom v prispevku na kratko analiziral in opozoril na njune najpomembnejše odlike. Predvsem me bo zanimalo, katere cilje so avtorji zasledovali, kako so argumentirali svoje postopke in s katerimi ovirami so se srečevali. Za lažje razumevanje pravopisnih polemik bom najprej prikazal osnovne značilnosti obeh pravopisnih sistemov. Rezultati analize so lahko zgled, kako bi bilo treba razmišljati o pravopisni reformi v jezikovni skupnosti z uveljavljeno pravopisno tradicijo in z ustaljeno sodobno rabo, s posebnim ozirom na to, kaj je pri takem posegu izvedljivo, kaj pa je najverjetneje obsojeno na propad. Poleg tega bom opozoril tudi na razlike med poučevanjem pravopisa v izobraževanju in rabo pravopisne kodifikacije širše v skupnosti.

2 Osnove ruskega pravopisnega sistema

Ruska abeceda ima 33 črk, pri čemer razmerje med črkami in glasovi ni enoznačno. Pet (oz. šest)⁵ samoglasniških fonemov lahko zapišemo kar z desetimi črkami: **а** (*a*),⁶ **у** (*u*), **о** (*o*), **э** (*ě*) in **и** (*y*) in njihovi »jotirani«⁶ pari **я** (*ja*), **ю** (*ju*), **ѐ** (*ě*), **е** (*e*) ter **и** (*i*). Na drugi strani za zapisovanje 34 soglasniških fonemov uporabljamo samo 21 črk:

³ Z enakim tradicionalnim naslovom je bila nova pravopisna kodifikacija na Češkem objavljena leta 1993 in v Rusiji leta 2007.

⁴ Med pomembnejšimi deli so Vinogradov 1965; Ivanova 1971; Kuz'mina 1981; Lopatin 2009.

⁵ Obstajajo različna mnenja o tem, ali sta v ruščini glasova [i] (zapisan s črko **и**, ki se v latinici transliterira kot *i*) in [i] (zapisan s črko **ѐ**, ki se v latinici transliterira kot *y*) samostojna fonema (stališče Leningrajske fonološke šole, npr. L. V. Ščerba) ali sta samo alofona enega fonema (stališče Moskovske fonološke šole, npr. R. I. Avanesov).

⁶ V oklepaju je navedena latinična transliteracija cirilske črke.

б (*b*), **в** (*v*), **г** (*g*), **д** (*d*), **ж** (*ž*), **з** (*z*), **к** (*k*), **л** (*l*), **м** (*m*), **н** (*n*), **п** (*p*), **р** (*r*), **с** (*s*), **т** (*t*), **ф** (*f*), **х** (*x*), **ц** (*c*), **ч** (*č*), **ш** (*š*), **щ** (*šč*) in **й** (*j*). Dodatni črki **ь** (‘, »mehki znak«) in **ъ** (‘, »trdi znak«) ne zaznamujeta posebnih glasov, ampak imata pomožne funkcije.

»Soglasniške« črke v ruski abecedi ponazarjajo določen glas zahvaljujoč t. i. zlogovnemu načelu. Večina jih namreč lahko označuje tako »trdi« kot »mehki« (tj. palatalizirani) soglasnik, npr. črka **б** lahko zaznamuje tako [b] kot [bʲ], črka **в** tako [v] kot [vʲ] ipd.⁷ Šele črka, ki sledi »soglasniški« črki, določi, za kateri glas gre. Tako »samoglasniške« črke **а**, **у**, **о**, **э** in **ы** označujejo »trde« soglasnike, njihovi jotirani pari **я**, **ю**, **ё**, **е** ter **и** pa »mehke«, npr. **рад** [rat] ‘vesel’ – **ряд** [rʲat] ‘vrstica’, **лук** [luk] ‘čebula’ – **люк** [lʲuk] ‘odprtina’,⁸ vendar je pri tem tudi nekaj odstopanj, posebej pri parih črk **е** – **э** in **и** – **ы**. Na drugi strani črka **ь** (»mehki znak«) na koncu besede ali pred trdim soglasnikom označuje »mehki« soglasnik, npr. **кровь** [krofʲ] ‘kri’, **банька** [bʲanʲkə] ‘kopel’. Če te črke ni, gre za »trdi« soglasnik, npr. **кров** [krof] ‘streha’, **банка** [banʲka] ‘banka’. Zlogovno načelo pa ne velja za črke **ж**, **ш**, **ч**, **щ** in **ц**. Te zaznamujejo foneme, ki po palatalizaciji nimajo para,⁹ in za temi soglasniki se praviloma zapisujejo samo črke **а**, **у** in **и**. Pri tem je eno pomembnejših odstopanj zapisovanje črke **ы** v končnicah samostalnikov moškega spola na **ц** v imenovalniku množine, npr. **огурцы** ‘kumare’. »Mehki« znak za temi črkami namreč ne pomeni mehčanja, temveč ima le oblikoslovno funkcijo. Označuje lahko nedoločnik (**мочь** ‘moči’), samostalni ženskega spola (**мышь** ‘miš’) ali velelnik (**ешь** ‘jej’). Posebno mesto med »soglasniškimi« črkami ima tudi **й**, ki zaznamuje fonem [j], vendar le na koncu besede ali pred soglasnikom, npr. **майка** [mʲajkə] ‘mati’, **рой** [roj] ‘roj’. Zaporedje fonema [j] in samoglasnika – bodisi na začetku besede bodisi za soglasnikom – zaznamujejo t. i. jotirane črke, npr. **юг** [juk] ‘jug’, **боязнь** [bɐjʲazʲnʲ] ‘bojazen’.

Eno temeljnih načel ruskega pravopisa je nezapisovanje fonoloških glasovnih premen, tj. tistih premen, ki nastajajo zaradi položaja fonemov v besedi.¹⁰ Fonološke glasovne premene v ruščini zadevajo tako samoglasniške kot soglasniške foneme. Za samoglasnike je značilna redukcija v nenaglašenem položaju, vendar se reducirani samoglasniki zapisujejo z enakimi črkami kot v primeru, ko stoji samoglasnik v določenem morfemu v naglašenem položaju, npr. **водá** [vɐdʲa] ‘voda’, ker se piše **вод**

⁷ Razlikovanje nepalataliziranih in palataliziranih soglasnikov je temeljna soglasniška korelacija v glasoslovnem sistemu ruskega jezika.

⁸ Če želimo označiti, da soglasnik pred »jotirano« samoglasniško črko ni palataliziran, na stiku predpone in korena, ki se začne z /j/, zapišemo »trdi znak« **ъ**, npr. **подъезд** [pɐdʲɐst] ‘vhod’.

⁹ Črki **ж** in **ш** pomenita »trda« soglasnika [ʒ] in [ʂ], črki **ч** in **щ** pa »mehka« soglasnika [tʃ] in [ʃ]. ki skupaj tvorijo v marsičem posebno skupino žumnikov. Po nekaterih značilnostih jim je soroden tudi »trd« soglasnik [ts], ki ga zaznamuje črka **ц**.

¹⁰ To načelo se – predvsem v delih avtorjev Leningrajske fonološke šole (npr. Ivanova 1964) – imenuje morfološko načelo. Ta šola namreč meni, da se pri fonoloških glasovnih premenah pogosto spremeni identiteta fonema in se v teh primerih v zapisu ohrani le osnovna grafična predstavitev morfema. Na drugi strani Moskovska fonološka šola meni, da se identiteta izvirnega fonema ohrani in da se spreminjajo samo njegovi alofoni. Zato se to načelo v duhu šole imenuje fonološko (npr. Panov 1963).

[vot] ‘voda’, rod. mn., **делá** [dʲɪl’a] ‘delo’, im. mn., ker se piše **дело** [dʲelə] ‘delo’. Po drugi strani je za ruske šumnike značilno regresivno enačenje po zvanečnosti, za zvaneče šumnike pa tudi razzvanečenje na koncu besede. Ne prva ne druga fonološka glasovna premena se ne odražata v zapisu, npr. **отберу** [ɔdbʲɪr’u] ‘odvzeti’, prih. 1. os. ed., **сказка** [sk’askə] ‘pravljica’, **дуб** [dup] ‘hrast’.

Poleg osnovnih pravil za zapisovanje črk in pravil za zapisovanje črk v položajih, ki jih zaznamujejo fonološke glasovne premene, zajema ruska pravopisna kodifikacija tudi poglavja, ki obravnavajo pisanje besed skupaj, narazen ali z vezajem, pisanje velike ter male začetnice, deljenje besed na koncu vrstice in rabo ločila.¹¹

3 Osnove češkega pravopisnega sistema

V češkem pravopisu je razmerje med črkami in glasovi veliko bolj enoznačno kot v ruščini, saj vsakemu fonemu načeloma ustreza en grafem. To v precejšnji meri omogočajo posebni diakritični znaki, in sicer črtice, ki označujejo dolge samoglasnike,¹² ter strešice, ki označujejo palatalne soglasnike. Vendar pa tudi v češčini korelacija med grafemi in fonemi ni popolna. Za deset preprostih samoglasniških fonemov ima češka abeceda namreč 14 črk: **a, á, e, é, o, ó, i, í, y, ý, u, ú, ů** in **ě**, za 26 (oz. 27)¹³ soglasniških fonemov pa 28 črk: **b, c, č, d, d', f, g, h, ch, j, k, l, m, n, ň, p, q, r, ř, s, š, t, t', v, w, x, z** ter **ž**.

»Soglasniške« črke glede na rabo niso posebej problematične – med njimi so izjema le *q, x* in *w*, ki se pojavljajo samo v prevzetih besedah, ter *ch* kot edino dvočrkje, ki zaznamuje fonem /x/.¹⁴ Precej bolj zanimive so »samoglasniške« črke. V posebnem razmerju sta črki *i* in *y*, ki zaznamujeta fonem /i/, ter njuna dolga para *í* in *ý*, ki zaznamujeta fonem /i:/. Njihovo distribucijo v prvi vrsti določa položaj, zato se *i* in *í* vedno pišeta za t. i. mehкими, *y* in *ý* pa za t. i. trdimi soglasniki.¹⁵ Za t. i. nevtralnimi soglasniki lahko stojita tako *i/í* kot *y/ý*, pri čemer je izbira konkretne črke tradicionalno določena za vsako posamezno besedo, zato je to z vidika usvajanja

¹¹ Ruska pravopisna teorija obravnava tri glavna področja pravopisne kodifikacije: pisavo, pravopis v ožjem pomenu in ločila. Pisava določa videz črk in osnovna pravila njihove rabe glede na glasove, ki jih zaznamujejo, pravopis v ožjem pomenu pa rabo črk glede na neoznačevanje fonoloških glasovnih premen, pisanje besed skupaj, narazen ali z vezajem, pisanje velike ter male začetnice in deljenje besed na koncu vrstice.

¹² Razlikovanje dolgih in kratkih samoglasnikov je temeljna samoglasniška korelacija v fonološkem sistemu češkega jezika.

¹³ Problematičen je predvsem status glasu [d͡z], ki ga nekateri jezikoslovci obravnavajo kot poseben – čeprav mejni – fonem, spet drugi pa samo kot zvaneči alofon fonema /t͡s/.

¹⁴ Spoja črk *dž* in *dz* nista obravnavana kot samostojna grafema, čeprav prvi označuje fonem /d͡ʒ/, drugi pa glas [d͡z], ki nima statusa fonema, saj so mnenja o tem deljena.

¹⁵ »Mehki« soglasniki so: [ʒ] oz. črka *ž*, [ʃ] oz. *š*, [t͡ʃ] oz. *č*, [r] oz. *ř*, [t͡s] oz. *c*, [j] oz. *j*, [j] oz. *d'*, [c] oz. *t'* in [ɲ] oz. *ň*. »Trdi« soglasniki so: [ɦ] oz. črka *h*, [x] oz. *ch*, [k], [r], [d], [t] in [n]. Ostali soglasniki ([b], [f], [l], [m], [p], [s], [v], [z]) so nevtralni.

v šoli eno najtežjih elementov češkega pravopisa.¹⁶ Pri tem je za omenjena para črk posebej pomemben položaj za *d*, *t* in *n*: če za temi grafemi stojita *y* in *ý* (npr. *dy*, *tý*, *ny*), potem niz črk zaznamuje zvezo zobnih soglasnikov /d/, /t/ in /n/ ter fonema /i/ ali /i:/; če pa za *d*, *t* in *n* stojita *i* in *í* (npr. *di*, *tí*, *ni*), niz črk zaznamuje zvezo mehčanih soglasnikov /j/, /c/ in /ɲ/ s in fonema /i/ ali /i:/. Podobno je tudi s črko *ě* za črkami *d*, *t* in *n* – niz črk *dě*, *tě* in *ně* zaznamuje zvezo mehčanih fonemov /j/, /c/, /ɲ/ in fonema /e/. Grafem *ě* ima posebno funkcijo tudi za ustničnimi soglasniki, kjer pravzaprav zaznamuje zvezo fonemov /je/, npr. *bě* /bje/, *vě* /vje/, *fě* /fje/, oz. /je/ za ustničnoustničnim nosnikom, npr. *mě* /mpe/. Na koncu naj omenim še črki *ů* in *ů*, ki zaznamujeta fonem /u:/, pri čemer je njuna raba v konkretnih besedah prav tako tradicionalno predpisana.¹⁷

Tudi za češki pravopis je značilno, da se fonološke glasovne premene ne zapisujejo, vendar se te premene v češkem fonološkem sistemu nanašajo samo na šumnike, za katere je značilna regresivna asimilacija, npr. *podpis* [potpis] ‘podpis’, *sbírat* [zbi:rat] ‘zbirati’, za zvneče šumnike pa tudi njihovo razzvnečenje na koncu besede, npr. *hrad* [hřat] ‘grad’.

Glavna poglavja češke pravopisne kodifikacije obravnavajo pisanje velike in male začetnice, pisanje besed skupaj ali narazen ter pravila za rabo ločil. Poleg tega imata v pravopisu pomembno mesto tudi vprašanje zapisa predpon *s-* ‘s’ in *z-* ‘iz’, ki se v češčini formalno, v precejšnji meri pa tudi pomensko več ne razlikujeta, ter označevanje samoglasniške dolžine v morfemih, v katerih sta lahko kratki in dolgi samoglasnik.

4 Ruska pravopisna reforma

V Rusiji se je razprava o pravopisni reformi začela 22. marca 1962, ko je v vplivnem časopisu *Izvestija* izšel članek Aleksandra Ivanoviča Efimova Krasnorečie i orfografija (Pravorečje in pravopis). Avtor v članku poudarja, da je zapleten ruski pravopis »učencem glavna ovira na poti k višji stopnji jezikovne kulture« ter da bi z njegovo poenostavitvijo pridobili več časa »za raziskovanje samega jezika, njegovih slikovitih izraznih sredstev« (Efimov 1962: 3). Zato predlaga pravopisno reformo, in to tako, ki bi pisavo približala izgovoru. S tem se je začela razprava o pravopisu, ki je do konca leta 1962 večinoma potekala v časopisu *Russkij jazyk v škole* in v kateri so najprej sodelovali predvsem učitelji in didaktiki, v manjši meri tudi književniki, njihovi predlogi pa gredo predvsem v smer fonetizacije ruskega pravopisa. Predlagajo na primer zapisovanje fonoloških glasovnih premen

¹⁶ S črkama *i* in *í* se zapisujeta fonema /i/ in /i:/ v položajih, v katerih sta se razvila iz staročeških /i/ in /i:/, s črkama *y/ý* pa v položajih, v katerih sta se razvila iz staročeških /i/ in /i:/. Ti pari fonemov so bili sprejeti že na prehodu iz 14. v 15. stoletje.

¹⁷ Črka *ů* označuje fonem /ú/ v položajih, v katerih se je razvil iz srednječeškega diftonga /uo/, ki se je v 16. stoletju zlil s fonemom /u:/. Vendar se v večini primerov lahko njihova distribucija poenostavi v pravilo, da na začetku besede (oz. osnove) stoji *ú*, na sredini ali na koncu pa *ů*.

(npr. **вада** namesto **вода**, **снек** namesto **снер**), dosledno pisanje **жы** in **шы** namesto **жи** i **ши**, pisanje **чя** in **щя** namesto **ча** in **ща**, dosledno pisanje **цы** namesto **ци**¹⁸ itd. Najradikalnejši predlogi so predvidevali celo uvedbo posebnih črk za palatalne soglasnike (npr. Figurovskij 1962).

O upravičenosti novih predlogov se sprašuje Abram Borisovič Šapiro (1962), saj ne verjame, da bo poenostavitev pravopisa sama po sebi privedla k višji jezikovni kulturi: »Vzrokov za pomanjkanje govorne kulture je veliko, vendar pravopisne težave (ki bi jih bilo vsekakor treba zelo premišljeno odpraviti) še zdaleč niso med glavnimi« (Šapiro 1962: 479). Kar se pravopisa tiče, bi bilo po njegovem mnenju treba najprej posodobiti učne metode: od učencev ne gre pričakovati, da bodo znali vse, kar mora znati korektor v založbi, temveč bi bilo nujno treba podrobneje opredeliti vsebine, ki bi se na določeni stopnji izobraževanja obravnavale. Poleg tega poudarja, da pravopisa ne bi smeli spreminjati v smislu fonetizacije, temveč v smislu unifikacije in sistemizacije. Sodobni ruski pravopis vsebuje številna pravila, »izjeme in izjeme izjem, ki se nam od nekdaj zdijo odvečne, včasih grde, neredko pa celo povsem škodljive« (Šapiro 1962: 480). Zato bi pravopis v prvi vrsti moral biti doslednejši, odpraviti bi moral protislovja in z vidika sodobnega jezika nepotrebne vsebine.

15. decembra 1962 je Viktor Vladimirovič Vinogradov v časopisu *Izvestija* objavil članek Ruskaja orfografia i eč reforma (Ruski pravopis in njegova reforma), v katerem poroča o ustanovitvi Pravopisne komisije, ki bo začela z delom na pravopisni reformi. Ustanovitev komisije je, kot poudarja v članku, »odgovor Inštituta za ruski jezik Akademije znanosti SSSR na zahteve družbe« (Vinogradov 1962: 5). Medtem ko je komisija pripravljala predlog reforme, se je v razpravo o pravopisu vključevalo vse več jezikoslovcev, razširila pa se je tudi na druge časopise, npr. *Voprosy jazykoznanija*, *Voprosy kul'tury reči*. Čeprav je bilo zagovornikov pravopisne reforme veliko, je bila večina vendarle proti radikalni fonetizaciji. Zedinili so se v tem, da mora biti pravopis doslednejši, tj. da je treba zapis posameznih jezikovnih enot uskladiti s splošnimi načeli, in da mora imeti manj izjem.¹⁹ Vendar pa je med razpravljavci prihajalo do nesoglasij glede tega, katero je temeljno načelo ruskega pravopisa. Mixail Viktorovič Panov (1963) tako primerja fonetično, tradicionalno in fonemsko pravopisno načelo ter poudarja, da je fonemsko najbolj dosledno. Na drugi strani pa Vera Fëdorovna Ivanova (1964) navaja, da je razumevanje fonemskega načela, kot ga navaja Panov, mogoče le v okviru obravnave fonema Moskovske fonološke šole in je teoretično kontroverzno. Zato meni, da je za ruski pravopis ustrežnejše morfološko načelo.²⁰

¹⁸ V vseh teh primerih stojita »trdi« **ы** in **а** za »trdimi« soglasniki, mehka **и** in **я** pa za »mehkimi« soglasniki. O drugih predlogih glej Arutjunova 2015: 30–32.

¹⁹ Več o razpravi gl. Arutjunova 2015: 35–69.

²⁰ Najpomembnejše razlike so pri pisanju glasu [i] za [ʲs] (Panov se zavzema, da se povsod piše samo **ци**, medtem ko Ivanova meni, da mora pisanje **цы** ostati tam, kjer **ы** označuje množinsko končnico) in pri pisanju mehkega glasa za šumniki (Panov meni, da ga ni treba pisati, Ivanova pa, da ga treba pisati tam, kjer ima morfološko funkcijo, npr. za označevanje infinitiva, ženskega spola ali imperativa).

Drugačnega mnenja je Vinogradov (1964), ki opozarja na pomembnost pravopisne stabilnosti in kot primer navaja angleščino ter francoščino. Konservativen pravopis v teh dveh jezikih njihovim govorcem omogoča dostop do »izkušenj prednikov, ki so zbrane v književnosti in pisnih spomenikih« (Vinogradov 1964: 2). Pravopisna reforma bi v teh jezikih zagotovo povzročila oster prelom s tradicijo. Da bi se temu izognili, »morajo narodi konstantno, vsake toliko časa, "popraviti" svoj pravopis, da do takšnih prelomov ne bi prišlo« (Vinogradov 1964: 2).

Predlog novega pravopisa je bil 23. septembra 1964 istočasno objavljen v treh časopisih: *Izvestija*, *Učitel'skaja gazeta* in *Sovetskaja Rossija*. Od 124 razdelkov, kolikor jih je imela pravopisna kodifikacija iz leta 1956, je bilo preoblikovanih 55, zato lahko rečemo, da so bile spremembe precej obsežne, ne pa tudi radikalne. Predlog novega pravopisa ni posegal v obliko črk in v načelo nezapisovanja fonoloških glasovnih premen, vendar pa je npr. iz nabora črk izločil »trdi znak«, »mehki znak« pa se ni več uporabljal za šumniki. Uvajal je obvezno pisanje **и** za **и**, celo v primeru ko je **и** samostalniška končnica v nominativu množine. S tem se je povečal delež fonološkega zapisa, kar je bilo sicer v skladu z nazori Moskovske fonološke šole, vendar pa je povzročilo precejšnje spremembe grafične podobe številnih besed splošne rabe. Poleg teh glavnih sprememb je bilo tudi nekaj takih, ki so se nanašale na sistemizacijo pravil za pisanje besed skupaj, narazen ali z vezajem, pisanje velike in male začetnice, rabo ločil itd., vendar te spremembe niso pritegnile večje pozornosti javnosti.

Predlog novega pravopisa v javnosti ni bil dobro sprejet. V razpravi, v kateri so večinoma sodelovali književniki, so mu predvsem očitali, da bo omajal podedovano tradicijo in da bodo po njegovi uvedbi milijoni ljudi čez noč postali nepismeni. Poleg tega so avtorjem predloga očitali, da so reformo pripravljali na skrivaj in da so javnost postavili pred zaključeno dejstvo.²¹ Panov (1964), ki je imel pri oblikovanju predloga najpomembnejšo vlogo, je zavračal vse kritike in pravopis upravičeval z njegovo teoretično utemeljenostjo. Vendar pa je odločilen trenutek za usodo reforme nastopil, ko je Hruščova na čelu SSSR 14. oktobra 1964 zamenjal Brežnjev. Takrat so pod drobnogled vzeli celotno politiko Hruščova in s tem tudi pravopisno reformo, ki jo je spodbudil, ki pa na koncu ni bila sprejeta.

Ruski pravopis je bil tako revidiran šele leta 2007. Nova kodifikacija za razliko od tiste iz leta 1956 ni predpisana z zakonom, vendar pa jo je odobrila Pravopisna komisija Ruske akademije znanosti. V njej ni najbolj kritiziranih predlogov iz 60. let 20. stoletja, ki so se nanašali na pravila rabe posameznih črk, vendar pa je bila v duhu takratne reforme izvedena sistemizacija, podrobneje pa so obdelana tudi druga pravopisna področja, npr. pisanje besed skupaj, narazen ali z vezajem, pisanje velike in male začetnice, raba ločil, pri čemer je bila posebna pozornost namenjena izbiri zgledov za posamezna pravila. Objavljena publikacija prinaša popoln pregled pravopisnih pravil, ki jih je treba upoštevati npr. pri korektorskem delu v založbah,

²¹ O razpravi gl. Arutjunova 2015: 74–78.

ni pa namenjena šolski rabi. Precej krajši in poenostavljeni pregledi so v domeni šolskih učbenikov.

5 Češka pravopisna reforma

Razpravo o češki pravopisni reformi je odprl Jaromir Bělič v članku *Odhodláme se k výzranějšímu zjednodušení pravopisu* (Ali se bomo odločili za izrazitejšo poenostavljanje pravopisa) (1963–1964), objavljenem v časopisu *Český jazyk a literatura*. Avtor v članku navaja, da pretirana zapletenost češkega pravopisa zahteva »temeljitejšo poenostavitev, večjo racionalizacijo samega pravopisnega sistema in ne le odpravljanje posameznih težav« (Bělič 1963/1964: 145). Razprava se je zatem nadaljevala predvsem v časopisih *Slovo a slovesnost*, *Naše řeč* in *Český jazyk ve škole*.²² Kot v ruskem primeru so avtorji med najpomembnejšimi razlogi za pravopisno reformo navajali potrebe šolstva. Poudarjali so, da je češki jezik predmet, zaradi katerega največ učencev ponavlja razred v osnovni šoli, pri učencih, ki imajo pri tem predmetu negativno oceno, pa »je najpogostejši vzrok za neuspeh pravopis« (Janáček 1963/1964: 193). Poenostavitev pravopisa bi po mnenju zagovornikov reforme olajšala usvajanje, pridobili pa bi tudi več časa za obravnavo oblikoslovja, skladnje in stilistike.

Največ razprav so bili deležni grafemi *y/ý*, *ě* in *ů*. Medtem ko se je večina razpravljavcev zavzemala za to, da se izločijo iz češke abecede ali da se vsaj znatno zmanjša njihova raba, so nasprotniki radikalne reforme trdili, da ti grafemi omogočajo globlji vpogled v slovnično strukturo (npr. razlikujejo oblike *holubi* 'golob', im. mn. in *holuby* 'golob', tož./or. mn., ki se oba izgovarjata [ɦolubi]), v zgodovino jezika (npr. razlikujejo oblike *mně* 'jaz', daj./mes. in *mě* 'jaz', rod./tož., ki se oba izgovarjata [mɲe], vendar izvirata iz različnih fonemskih nizov) in v besedni sistem (npr. razlikujejo homonime *mít* 'imeti' in *mýt* 'umivati, prati', ki se oba izgovarjata [mi:t]) (Kopečný 1964/1965: 127). Zagovorniki reforme pa trdijo, da omenjeni zgledi še bolj pripomorejo k temu, da pravopisa, slovnice in jezikovne zgodovine nikoli ni mogoče jasno razlikovati (Sgall 1963/1964: 404) ter da so takšni primeri maloštevilni ter v jezikovni rabi premalo pogosti, da bi lahko upravičili rabo problematiziranih grafemov (Sgall in Novák 1964/1965: 319).

Eden ključnih argumentov v razpravi je bil pogled na pravopis kot na kulturno dediščino, ki jo je treba ohraniti (Kopečný 1963/1964: 351). Z njim v zvezi pa je bil izpostavljen tudi bolj praktičen vidik pravopisne tradicije – če bi se reforma, za kakršno so se zavzemali njeni najbolj zavzeti pobudniki, res izvedla, bi nastala zmeda, saj bi večina izobraženih govorcev češčine čez noč postala nepismena ali pa vsaj skrajno negotova pri pisanju. Zagovorniki reforme priznavajo, da je v tem res nekaj resnice, vendar poudarjajo: »Nekatere zgodovinske danosti so očitno res vredne tega, da jih ohranimo oz. utrdimo, razvijamo ipd., nekatere pa je treba preseči in izločiti oz. omejiti« (Sgall in Novák 1964/65: 315). Obenem menijo, da šok, ki

²² Več o razpravi glej Cvrček 2006: 49–58 in Vuković 2008.

bi ga povzročila obsežna reforma, ne bi bil dolgotrajen, saj bi zaradi sprememb pravopis postal bolj logičen in bi se ga pismeni govorci češčine hitro ter z lahkoto navadili. Poleg tega »bi popravljanje pravopisa pomembno vplivalo na bodoče generacije. V tem primeru ne smemo ravnati ozkosvrčno« (Sgall 1963/1964: 405).

Razpravo je sklenil Bělič s člankom Na závěr diskuse o pravopisu (Zaključek diskusije o pravopisu) (1966/1967), v katerem navaja, da se je Pravopisna komisija Zavoda za češki jezik Češkoslovaške akademije znanosti medtem odločila, da vendarle ni primeren čas za korenito pravopisno reformo. Poleg tega je raziskava o pismenosti učencev osnovnih (prim. Janáček 1964/1965; Dokulil 1965) in visokih šol (prim. Dvořák 1965/1966) pokazala, da ni njihovo znanje pravopisa niti približno tako slabo, kot so domnevali – še najmanj glede vprašanj, ki so bila izpostavljena v razpravi o pravopisu, saj so imeli največ težav z rabo ločil. Ko je bila razprava sklenjena, je bila izvedena tudi obsežna raziskava javnega mnenja o pravopisni reformi, in sicer tako med strokovnjaki kot med laiki. Pokazalo se je, da je bil izredni visok odstotek enih in drugih proti radikalni reformi ter da večina soglaša samo s postopnim odpravljanjem večjih nedoslednosti (Tejnor 1969).

Po trditvah uglednega češkega jezikoslovca Petra Sgalla (v Cvrček 2006: 57) je bil tudi na Češkem oblikovan predlog razmeroma obsežne pravopisne reforme, ki je vključeval npr. tudi znatno omejevanje grafemov *y/ý*, *ě* in *ů*, vendar tak predlog nikoli ni bil objavljen. Namesto na radikalno reformo se je Pravopisna komisija osredotočila na odpravljanje nedoslednosti v obstoječi pravopisni kodifikaciji in na njeno sistemizacijo. Naslednja revizija češkega pravopisa je bila izvedena šele leta 1993, spremenjenih pa je bilo samo nekaj pravil za pisanje velike in male začetnice ter pisanje prevzetih besed, ki so bila v polemiki v 60. letih prejšnjega stoletja povsem obrobne pomena.

Sklep

V jezikih z uveljavljeno in ustaljeno pravopisno tradicijo se razmislek o pravopisni reformi ne more osredotočiti samo na to, ali grafični sistem danega jezika ustreza fonološkemu ter koliko napora je treba vložiti, da ga usvojimo. Kot kažeta poskusa reforme ruskega in češkega pravopisa iz 60. let 20. stoletja, se v takšnih primerih poraja precej več praktičnih vprašanj, pa tudi vprašanj simbolne narave, zaradi katerih je radikalno reformo praviloma težko izpeljati. Tega so se zavedali tudi mnogi razpravljavci, čeprav se je v času razprav zdelo, da so njihovi glasovi ostali v drugem planu. V oceni predloga ruske reforme je ugledni jezikoslovec A. A. Zaliznjak navedel, da bi bil tak predlog odličen za jezik brez pravopisne tradicije. »Če pa bi pri ocenjevanju Predloga v obzir vzeli tudi dejstvo, da ima ruski jezik večstoletno zgodovino, tradicijo zapisovanja najrazličnejših besed, so številni predlogi nesprejemljivi. Jezikoslovci se motijo, če ne upoštevajo tudi povsem družbenih vprašanj: nujnost določenih sprememb v določenih zgodovinskih pogojih« (Sazonova 1964: 51). Podobno meni tudi vplivni češki jezikoslovec

Bohumil Trnka o češki reformi: »Res da bi bilo povsem mogoče in tudi častno izdelati idealen model češkega pravopisa, ki bi ustrezal vsem zahtevam znanstvene pravilnosti, vendar ni avtoritete, ki bi ga lahko vsilila skupnosti, ki piše, ki se ne odreka svojemu pravopisnemu *mos consuetus*, brez vpliva gospodarskih, kulturnih ter psiholoških sprememb« (Trnka 1964: 197).

Kot kažeta analizirana poskusa reforme, je v jezikih z uveljavljeno tradicijo in ustaljeno pravopisno rabo skoraj nemogoče radikalno spremeniti pravopis, da bi povečali stopnjo njegove usklajenosti s fonološkim sistemom. Vendar pa je mogoče preučevati notranjo dinamiko pravopisnega sistema, da bi bolje spoznali odnose med pravopisnimi načeli, na katerih tak sistem sloni; mogoče je raziskovati zgodovino pravopisa, da bi ugotovili motivacijo, na kateri temelji posamezno pravopisno pravilo; mogoče je preučevati pravopisno rabo, da bi ugotovili, kakšne so njegove razvojne tendence in kateri elementi pravopisne kodifikacije se v praksi ne uresničujejo. Ne nazadnje je mogoče osmisliti tudi didaktiko poučevanja pravopisa, ki bo določala, katere elemente pravopisne kodifikacije je treba obravnavati v šoli in na kateri stopnji, kateri pa so rezervirani za profesionalne lektorje ter korektorje. Ko gre za spremembo pravopisne kodifikacije, so načeloma sprejemljive samo manjše intervencije v pravopisna pravila in rabo ločil, predvsem z namenom, da bi sistemizirali, kar še ni povsem sistemizirano, morda tudi, da bi jo prilagodili razvojnim tendencam sodobne pisne rabe. Intervencij v samo pisavo in v pravila rabe posameznih grafemov pa v normalnih okoliščinah jezikovna skupnost ni pripravljena sprejeti.

Viri

- Efimov, Aleksandr Ivanovič, 1962: Krasnorečie i orfografija. *Izvestija* 23. 3. 1962. 3.
- Panov, Mixail Viktorovič, 1964: O sile privyčki. *Izvestija* 12. 10. 1964. 3.
- Pravidla českého pravopisu*, 1957. Praga: Československá akademie věd.
- Pravidla českého pravopisu*, 1993. Praga: Academia.
- Pravila ruskoj orfografii i punktuacii*, 1956. Moskva: Akademija nauk SSSR.
- Pravila ruskoj orfografii i punktuacii: Polnyj akademičeskij pravočnik*, 2007. Moskva: Izdatel'stvo Èksmo.
- Vinogradov, Viktor Vladimirovič, 1962: Russkaja orfografija i eë reforma. *Izvestija*. 15. 12. 1962. 5.

Literatura

- Arutjunova, Elena Vjačeslavovna, 2015: *Reformy ruskoj orfografii i punktuacii v sovetskoe vremja i postsovetskij period: Lingvističeskie i social'nye aspekty. Doktorska disertacija*. Moskva: Ruska državna humanistična univerza.
- Bělič, Jaromír, 1963/1964: Odhodláme se k výraznějšímu zjednodušení pravopisu?. *Český jazyk a literatura* 14. 145–156.

- Bělič, Jaromír, 1966/1967: Na závěr diskuse o pravopisu. *Český jazyk a literatura* 17. 1–6.
- Cvrček, Václav, 2006: *Teorie jazykové kultury po roce 1945*. Praha: Karolinum.
- Dokulil, Miloš, 1965: Průzkum obtíží našeho pravopisu (Výsledky a výhledy práce pravopisné komise). *Naše řeč* 48. 30–36.
- Dvořák, Emil, 1965/1966: Průzkum pravopisného úzu studentů pražských vysokých škol. *Český jazyk a literatura* 16. 97–113.
- Figurovskij, Ivan Aleksanrovič, 1962: Radikal'no uprostit' orfografiu. *Russkij jazyk v škole* 5. 96–98.
- Ivanova, Vera Fedorovna, 1964: O morfologičeském principu ruské orfografie. *Russkij jazyk v škole* 3. 6–13.
- Ivanova, Vera Fëdorovna, 1971: *Teoričeskije osnovy ruské orfografii. Doktorská disertacija*. Leningrad: Državna univerza v Leningradu.
- Janáček, Gustav, 1963/1964: Jak předcházet pravopisné chyby. *Český jazyk a literatura* 14. 193–201.
- Janáček, Gustav, 1964/1965. K reformě pravopisu. *Český jazyk a literatura* 15. 117–124.
- Kopečný, František, 1963/1964: K reformě českého pravopisu. *Český jazyk a literatura* 14. 351–355.
- Kopečný, František, 1964/1965: Ke způsobům uvažování o reformě českého pravopisu. *Český jazyk a literatura* 15. 125–128.
- Kuz'mina, Svetlana Mixajlovna, 1981. *Teorija ruské orfografii. Orfografija v eě otnošení k fonetike i fonologii*. Moskva: Nauka.
- Lopatin, Vladimir Vladimirovič, 2009: *Lingvističeskije osnovy ruské orfografii: Teorija i praktika*. Moskva: Izdatel'skij centr 'Azbukovnik'.
- Panov, Mixail Viktorovič, 1963. Ob usoveršenstvovanii ruské orfografii. *Voprosy jazykoznanija* 2. 81–93.
- Sazonova, Inna Kuz'minična, 1964: Obsuždenie 'Predloženíj po usoveršenstvovaniju ruské orfografii' v izdatel'stve 'Sovetskaja enciklopedija'. *Russkij jazyk v škole* 6. 51.
- Sgall, Petr, 1963/64.: Kdyby nebylo ypsilonu, museli bychom ho vytvořit? *Český jazyk a literatura* 14. 402–407.
- Sgall, Petr in Novák, Pavel, 1964/65: Ke způsobu uvažování (o pravopisu a jiných »historických danostech«). *Český jazyk a literatura* 15. 315–320.
- Šapiro, Abram Borisovič, 1962: Nemaľovažnyj vopros (K sporam o ruském pravopisanii). *Izvestia Akademii nauk* XXI/6. 478.
- Tejnor, Antonín, 1969: Český pravopis a veřejné mínění. *Naše řeč* 52. 265–285.
- Trnka, Bohumil, 1964: O českém pravopise. *Slovo a slovesnost* 25. 197–201.
- Vinogradov, Viktor Vladimirovič, 1964: Kul'tura řeči i orfografija. *Literaturnaja gazeta* 13. 6. 1964. 2.
- Vinogradov, Viktor Vladimirovič (ur.), 1965: *Obzor predloženíj po usoveršenstvovaniju ruské orfografii (XVII–XX vv)*. Moskva: Akademija nauk SSSR.
- Vuković, Petar, 2008: Český pravopis a »zlatá šedesátá«. Rusinová, Eva (ur.): *Přednášky a besedy ze XLI. běhu LŠSS*. Brno: Masarykova univerzita. 212–223.

